

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327.5

О. В. Бєлова

ДЕЛІМІТАЦІЯ КОРДОНУ МІЖ ЯПОНІЄЮ ТА РОСІЄЮ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ДОГОВОРІВ 1855–1905 РОКІВ

У статті наводиться аналіз територіальної суперечки між Японією і РФ навколо Південних Курил / Північних територій. Основною метою даної статті виступає аналіз основних угод між двома країнами, в яких безпосередньо згадуються острови Ітуруп, Кунашир, Шикотан та острівна група Хабомаї, а також їх юридичних наслідків.

Автор пропонує проаналізувати правові наслідки Симодського трактату 1855 року, Петербурзької угоди 1875 року, угоду про торгівлю і мореплавання 1895 року та Портсмутської мирної угоди 1905 року для територіальної приналежності спірних островів. У статті наводиться аналіз значення саме цього договірного корпусу для динаміки проблеми «північних територій» сьогодні.

Ключові слова: Курильські острови, РФ, Японія, "проблема північних територій", Симодський договір, Портсмутський договір, Петербурзький договір.

Питання територіальної приналежності південних островів Курильської гряди (в японській літературі – «північних територій») вже більше п'ятдесяти років негативно впливає на економічні і політичні взаємини Росії та Японії. У той самий час відносини між двома країнами є одним з факторів, що визначають структуру регіональної безпеки в Азії. Важливо також розуміти, який вплив має російський чинник на крихкий політичний status quo в Південно-Східній Азії.

Офіційні позиції Японії та Росії щодо спірних територій ґрунтуються на різних інтерпретаціях історичних фактів. Зокрема, Японія, обґрунтовуючи свої претензії на острови південнокурильської гряди, апелює до російсько-японських договорів XIX сторіччя; щодо російської сторони, то вона вважає їх недійсними. Аналіз того, чи мають ці договори дійсну юридичну силу, представляє не меншу практичну цінність для потенційного розв'язання «проблеми північних територій», ніж аналіз повоєнних угод і декларацій постбіполярного періоду, на яких переважно зосереджуються дослідники цього питання.

У статті наводиться аналіз територіальної суперечки між Японією і РФ навколо Південних Курил / Північних територій. Головною метою даної статті виступає аналіз основних угод між двома країнами, в яких безпосередньо згадуються острови Ітуруп, Кунашир, Шикотан та острівна група Хабомаї, а також їх юридичних наслідків.

Автор пропонує проаналізувати правові наслідки Симодського трактату 1855 року, Петербурзького договору 1875, договору про торгівлю і мореплавання 1895 року та Портсмутського мирного договору 1905 року для територіальної приналежності спірних островів. У статті наводиться аналіз значення саме цього договірного корпусу для динаміки проблеми «північних територій» сьогодні.

У японських наукових колах проблема «північних територій» переважно обмежується сферою міжнародного права; основні дебати проходять навколо відмінностей, що існують між деклараціями 1956 і 1993 років (Московської та Токійської) [1]; тема «північних територій» не рекомендована для обговорення в

широких колах. Що стосується російської наукової літератури, присвяченої російсько-японським відносинам, то там наявні переважно ретроспективні огляди ситуації; у корпусі статей з сучасного стану справ домінують теми економічної співпраці між двома країнами у спірних районах. Проте, не можна не відзначити важливість для даного дослідження дисертації Сисоевої О.А., котра присвячена питанню Курильських островів в російсько-японських відносинах в період від Симодського трактату до Петербурзького договору [2].

Предметом територіальної суперечки між Японією та Росцією є чотири найбільш південних острови Малої Курильської гряди (однієї з двох паралельних гряд островів, що складають архіпелаг з загальною назвою «Курильські острови»): Ітуруп (в японській транскрипції «Еторофу»), Кунашир («Кунасірі»), Шикотан (Сікотан) і Хабомаї (Хабомадзе) [1]. В Японії ці спірні території отримали назву «Північні території» (чит. «північний території Японії»). У цій статті ми будемо вживати термінологію, яка стала звичною в російськомовних роботах, добто «південнокурильські острови», і російську транскрипцію їх назв.

Починаючи з 1945 року спірні острови перебувають під контролем СРСР та його правонаступника – РФ; на їх території проживає близько 19 тисяч російських громадян [1].

У даній статті розглядається хронологічний період з початку XIX сторіччя й до закінчення російсько-японської війни 1904–05рр. На перший погляд цей період характеризується задовільною юридичною чіткістю взаємин Японії і Росії в тому, що стосується островів, що нас цікавлять; здається, нібито у цьому хронологічному періоді не заховано ніяких «гострих каменів», тому що саме в цей час підписуються угоди про кордон, в яких майбутні спірні острови та їх приналежність вказані чітко і ясно. Проте, як ми знаємо, розбіжності в офіційних позиціях країн починаються вже в трактуванні цих договорів.

У японських джерелах Симодський трактат 1855 року фігурує як договір про торгівлю, судноплавство та кордони, і МЗС Японії підкреслює значення цього договору для делімітації кордону між Японією і Росією [3]. У свою чергу, Росія вважає посилання на Симодський трактат неправомірними.

Основними міжнародними угодами, які визначили державну приналежність островів Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомаї на цей період, є Симодський трактат про торгівлю і кордони між Японією і Росією (7 лютого 1855 року) [4], Петербурзька угода між Японією і Росією (7 травня 1875 року) та Портсмутський мирний договір [5] за підсумками російсько-японської війни 1904–05 рр. Всі ці угоди торкнулися питання територіальної приналежності Курильських островів, і, в їх складі – сьгоднішніх спірних.

Згідно Симодського трактату кордон між двома державами пролягав між островами Ітуруп та Іруп. Ст.2 угоди прямо роз'яснює це положення, безпосередньо вказуючи, що «острів Ітуруп належить Японії, а весь острів Уруп та інші Курильські острови на північ становлять володіння Росії» [4]. Таким чином, Японії відходили острова Ітуруп, Кунашир, Шикотан і група островів Хабомаї.

7 травня 1875 року було підписано Петербурзьку угоду, згідно з якою Росія передавала Японії права на всі острови, які на той час входили до складу Росії [1]. Зі свого боку Японія відмовилась від сумісного суверенітету над Сахаліном та він перейшов у повне володіння Російської імперії. Значення цієї угоди для нашого аналізу полягає у тому що вона а) зазначила добровільну передачу Курильських островів Японії б) не містила ніяких згадок щодо тих островів Курильської гряди, які вже увійшли до складу Японії. Це в свою чергу означає, що у відношенні островів Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомаї автоматично продовжив свою дію Симодський трактат, їх статус ніяким чином не змінився із підписанням Петербурзької угоди і ніяк не залежить від

статусу ані інших островів Курильської гряди ані статусу Сахаліну. Портсмутський мирний договір 1905 року закріпив вплив Японії у Кореї та Манчжурії; щодо ж якихось конкретних територіальних надбань чи втрат, то їх стосується лише 9-та стаття угоди про те, що «південна частина о. Сахалін та всі прилеглі до неї острови» [5] становлять тепер японську територію.

За підсумками цього огляду можна було б зробити висновок про те, що після підписання Симодського трактату 1855 року за весь описаний період спірні острови не виступали предметом переговорів між Японією та Росією, а їхній статус не зазнавав ніяких змін. Ця позиція близька сучасному японському керівництву, і саме на цьому припущенні ґрунтується офіційна позиція Японії з проблеми «північних територій». Японія налічує історію своїх прав на острови Ітуруп, Кунашир, Шикотан та архіпелаг Хабомаї від Симодського трактату.

Проте, існує ряд припущень, які дозволяють багатьом дослідникам говорити про недійсність Симодського і наступних договорів між Японією і Росією аж до Портсмутської мирної угоди.

Квінтесенцію першого з таких припущень ми знаходимо у статті Кузмінкова 2013 року «Курили – земля російська», в якій автор пише про Симодський договір як про анульований [6]. Статті Симодського трактату, що присвячені питанням кордонів, можна вважати анульованими, оскільки їх було замінено на відповідні статті Петербурзької угоди 1875 року. Більше того, угоду від 1895 року про торгівлю й мореплавання, яка скасовувала дію Симодського трактату і підтверджувала дійсність Санкт-Петербурзької угоди 1875 року, теж скасовано. Оскільки стаття 12 Портсмутського мирного договору згадує про скасування «останнього договору про торгівлю і мореплавання між Росією і Японією» [5] внаслідок війни, автор звертає увагу на те, що разом з угодою 1895 року (останньою передвоєнною угодою про торгівлю й мореплавання між двома країнами) втрачає силу і підтвердження дійсності Петербурзького договору 1875 року, згадане в ньому.

Слабкість цієї позиції, на наш погляд, полягає у тому, що, навіть якщо визнати недійсність Симодського трактату та угоди 1895 року, це ніяк не впливає на дійсність Петербурзької угоди 1875 року, котра закріпила перехід до Японії всіх Курильських островів. Звісно, у цьому випадку з договірної бази відносин між двома країнами випадає додаткове підтвердження дійсності угоди 1875 року, яке містилося в угоді 1895 року, проте з анулюванням трактату 1895 року в цьому підтвердженні втрачається також і всякий сенс. Спочатку додаткове підтвердження було необхідно, щоб не настало заміни положень більш старого договору положеннями нового, бо в них була подібна тематика. Навпаки, після анулювання угоди 1895 року було втрачено усі підстави для припинення дії попередньої – Санкт-Петербурзької угоди 1875 року. Інших підстав для припинення його дії (таких як закінчення терміну дії) не спостерігається. Більш того, у цьому випадку також втрачає юридичну силу й положення про однозначне скасування дії Симодського трактату, котре було наведене в угоді 1895 року, що дозволяє, принаймні, повернутися до дискусії щодо його дійсності.

Існує також інша думка, згідно з якою Портсмутська мирна угода у своїх статтях безпосередньо скасувала дію всіх попередніх договорів між країнами. З цього випливає недійсність усіх домовленостей щодо кордону між Японією і Росією, а відповідно й неможливість апелювати до цих документів як до джерел міжнародних наслідків. Однак, по-перше, Портсмутська мирна угода явно й безпосередньо не скасовує всіх попередніх договорів. У додатку 10 до зазначеного договору, на який посилаються прихильники такої точки зору, лише констатується, що створилися умови, за яких «всі торговельні угоди між Росією та Японією виявилися анульованими» [7]. Далі, можна припустити, що тут має місце відсилання до того, що традиційно в міжнародному праві торговельні угоди припиняють свою дію на час війни; а після війни, зазвичай, сторони

підписують нові. У такому випадку цілком логічно розсудити, що мова не йшла про скасування спільних рішень щодо кордону і, зокрема, щодо Курильських островів, оскільки інакше країни б включили у новий договір нові положення про кордони, які б стосувалися територій, згаданих у попередніх домовленостях. На користь цієї інтерпретації свідчить те, що в тому ж 10-му додатку до Портсмутської угоди йдеться про «прийдешнє підписання» [7] нової угоди про торгівлю й мореплавання, котра дійсно була укладена двома роками пізніше, у 1907 році, і в якій (ані в офіційній, ані в секретній частині) не міститься жодних положень щодо Курильських островів [8]. З цього логічно зробити висновок, що країни вважали питання кордонів між ними врегульованим.

Нарешті, якщо прийняти та продовжити початкове припущення, то доведеться визнати, що, оскільки мирної угоди між Японією та Росією за підсумками Другої Світової війни на сьогодні немає, і з 1905 року немає угоди про кордон, то спірними є не тільки південнокурильські острови. Ні, в такому випадку кордон між Росією і Японією необхідно встановлювати з нуля, і його пролягання не буде зумовлено попередніми домовленостями.

Ще одне таке припущення полягає в тому, що, після війни усі довоєнні угоди між двома країнами стали недійсні, і тепер на них не можна посилалися нібито вони породжують міжнародні правові наслідки.

Це слабе місце навіть і з точки зору сучасного міжнародного права. У деяких джерелах стверджується, що початок військових дій відноситься до випадків «автоматичного» припинення міжнародних угод [9]. Проте, також чимало дослідників погоджуються з тим, що, фактично, в міжнародному праві ніколи не було договірних норм, які б чітко регламентували порядок дії міжнародних угод у період збройних конфліктів. Регулятором тут виступає здоровий глузд, добто, зазвичай, між воюючими сторонами припиняються двосторонні мирні договори, договори про ненапад, угоди про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу, про торгівлю і т.д.[9] – ті, які й так виявилися порушені власне фактом нападу однієї сторони угоди на іншу сторону. Після війни ці угоди, зазвичай, замінюються на нові, однак не в ста відсотках випадків. Більш того, в сучасному міжнародному праві існує тенденція виділяти договори про кордон (або, в нашому випадку, положення договорів, що стосуються встановлення кордону) в особливий вид міжнародних угод, припинення дії яких є досить ускладнене. Дійсно, договори про кордон не містять положень та умов про їх денонсацію; не можуть містити умови відміни і т.д. Виникнення війни також не припиняє дії договору про кордон. Навіть припинення існування суб'єкта міжнародного права без супроводжуючих факторів не породжує жодних прав у будь-кого на території колишнього суб'єкта, якщо мова не йде про реалізацію права на самовизначення. Новація (заміна) договору про кордон можлива лише за явної взаємної згоди сторін [10]. Лишається досить складним питання про те, чи дає право на анулювання договору про кордон істотне порушення цього договору іншою стороною, зокрема, агресія з метою анексії. Мабуть, важко говорити про існування такого правила для всіх випадків, хоча схожі прецеденти мали місце після Другої Світової війни.

Досить часто згадують про те, що Японія напала на Російську імперію без оголошення війни, що робить її агресором, винною стороною і т.д. Проте, в міжнародному праві на момент цих подій не було зафіксованої норми, що вимагає обов'язкового оголошення війни перед початком військових дій; таке було зафіксовано пізніше, в 1907 році в угоді про правила відкриття військових дій. Крім того, Японія, перш ніж порушити мир, оголосила про розрив міждержавних відносин, що можна порівняти до вираження своєї волі щодо війни, хай і мовчазного.

Висновки: делімітація кордону між Японією і Росією сталася в XIX столітті на основі взаємної згоди сторін, висловленої у двох угодах – Симодському трактаті

1855 року та Петербурзької угоди 1875 року; спірні острови були передані Японії двічі – у Симодському трактаті вони були зазначені окремо, в Петербурзькому договорі це побічно підтверджується. Наступні угоди (договір про торгівлю і мореплавання 1895 року та Портсмутська мирна угода) не змінили статусу цих островів.

Предметом спору багатьох дослідників є дійсність договорів XIX сторіччя, на яких ґрунтуються сучасні територіальні вимоги Японії. Можна припустити, що неупереджений аналіз цього майже неможливий, оскільки трактування положень міжнародного права в даному випадку дуже залежне від точки зору. Так, Петербурзьку угоду можна класифікувати як повноцінну заміну Симодського трактату, і в цьому випадку, статус чотирьох спірних островів стає невідомим з моменту підписання першого. Якщо ж розглядати статті Петербурзької угоди як додаток до статей Симодського трактату, що здається нам логічним, оскільки у них різний об'єкт, тоді приналежність островів Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомаї не має викликати сумнівів.

Можна упевнено стверджувати, що Портсмутська мирна угода явно не припиняла дії передвоєнних договорів. Цей висновок ми базуємо на а) відсутності відповідних статей у тексті угоди та його додатків б) на логічному припущенні, що якби сторони вважали делімітацію кордонів у районі островів Кунашир, Шикотан, Ітуруп і Хабомаї недійсною, вони б підписали нову угоду (як це було зроблено відносно сфер впливу і торгівлі у 1907 році).

На жаль, навіть сучасне міжнародне право недостатньо висвітлює проблему автоматичного припинення угод в результаті війни; проте цілий ряд джерел вважає, що правила, яке б припиняло передвоєнні договори, як такого ніколи не існувало; просто в більшості випадків сторони їх припиняли й підписували нові. Більш того, деякі дослідники схильні виділяти договори про кордон в окремий клас міжнародних договорів, які не припиняють своєї дії в результаті війни, навіть у разі нападу однієї сторони на іншу з метою анексії території. Нарешті, оскільки це питання є неясним з позицій міжнародного права, логічно було б, спираючись на презумпцію дійсності міжнародних договорів та здоровий глузд, визнати Петербурзьку угоду 1875 року: а) дійсним б) релевантним і таким, що закріплює острови за японською стороною.

Список використаної літератури

1. Northern Territories/Kuril Islands [Електронний ресурс] // Globalsecurity.org: Reliable Security Information. – Режим доступу:

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/kuril.htm>. – Дата доступу: 25.08.2013.

2. Сысоева Е. А. Сахалин и Курильские острова в русско-японских отношениях 1855-75 гг. (от Симодского трактата до Петербургского договора.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.03 Всеобщая история / Сысоева Елена Анатольевна; Владимир. гос. пед. ун-т – Владимир, 2004. – 217 с.

3. Basic Understanding of the Northern Territories Issue [Електронний ресурс] // Overview of the Issue of the Northern Territories. – Режим доступу: <http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html> – Дата доступу: 05.09.13.

4. Симодский договор между Россией и Японией [Электронный ресурс] // Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842–1925) – Режим доступа:

<http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/1855simod.php> – Дата доступу: 01.10.2013.

5. Портсмутский договор между Россией и Японией 25 августа (5 сентября) 1905 года [Электронный ресурс] // Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/dokum/190_dok/19050825portsmut.php – Дата доступа: 01.09.2013.

6. Кузминков В. Курилы – земля российская [Электронный ресурс] / В. Кузминков // Свободная мысль. – 2013. – № 4. – Режим доступа: <http://svom.info/entry/371-kurily-zemlya-rossijskaya/> – Дата доступа: 03.08.2013.

7. Русские Курилы: история и современность [Электронный ресурс]: сб. документов по истории формирования русско-японской и советско-японской границы / В. К. Зиланов, А. А. Кошкин, И. А. Латышев и др. // Хронос. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/dokum/190_dok/19050905pril.php – Дата доступа: 01.09.2013. – Приложение №10 к Портсмутовскому мирному договору между Россией и Японией 1905 года

8. Русско-японское общеполитическое соглашение, подписанное в Петербурге 17–30июля 1907 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://statehistory.ru/1952/Drugie-sekretnye-protokoly--Sekretnye-prilozheniya-k-russko-yaponskim-konventsijam-1907-1916-godov> – Дата доступа:01.08.13.

9. Живарев В. Е. Международное право – 2010 [Электронный ресурс] / В. Е. Живарев. – Режим доступа: <http://knigi-uchebniki.com/pravo-mejdunarodnoe/mejdunarodnoe-pravo.html> – Дата доступа: 04.08.2013.

10. Международное право [Электронный ресурс] // Правознавец. – Режим доступа: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/117/7335/33/> – Дата доступу: 06.09.13
Стаття надійшла до редакції 14.05. 2013.

O.V. Byelova

BORDER DELIMITATION BETWEEN JAPAN AND RUSSIA: LEGAL IMPLICATIONS OF 1855–1905 TREATIES

The article presents the analysis of the territorial dispute between Japan and Russia as for Southern Kurils/Northern territories. The main goal of the present article is to analyze the main treaties between the two countries which directly refer to the islands of Iturup, Kunashir, Shikotan and Habomai rocks, and their legal effects.

The authors suggests to look into the legal implications of The Treaty of Shimoda 1855, Saint-Petersburg Treaty of 1875, The Treaty of Commerce and Navigation between Japan and Russia and Portsmouth Peace Treaty of 1905 for the territorial sovereignty over the disputed islands. The articles describes the role of the aforementioned treaty corps for the today's 'northern territories' issue development.

Key words: Kurils, Russian Federation, Japan, “Northern territories” issue, The Treaty of Shimoda, Portsmouth Peace Treaty, Saint-Petersburg Treaty.

УДК 32.019.51

О. В. Матвеева

ВІРТУАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті автор описує основні тенденції розвитку сучасних політичних процесів в контексті соціальних мереж та віртуальних спільнот, визначає їх особливості, вплив на політичний аспект сучасного життя. Визначає, що в руслі розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій і появи нових соціальних груп можливе виникнення нових ідеологічних конструктів. Аналізує вплив активності даних спільнот в контексті національної та міжнародної безпеки.

Ключові слова: віртуальні спільноти, міжнародна безпека, національна безпека, інформаційно-комунікаційні технології, соціальні мережі, соціальні медіа..